

As a result of analysis of literary sources, we came to the conclusion that in the lower grades there are all necessary conditions for the full disclosure of environmental problems, for shaping the humanistic and environmental ideals.

Further development will be focused on modeling the process of training future teachers to the formation of ecological culture of junior schoolchildren and the determination of the components, criteria, indicators and levels of formation of readiness of future teachers to the formation of ecological culture of junior schoolchildren.

Key words: *future teachers training, ecological culture, junior pupils, methodological basis of training, contradictions in professional teacher training.*

УДК 947.084.5 (477)

Олександр Вовк

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ХОЛОДНОЯРСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ (КІНЕЦЬ 1910-х – ПОЧАТОК 1920-х рр.)

Метою написання статті є аналіз, класифікація й узагальнення історичної літератури, присвяченої селянському повстанському рухові на Чигиринщині наприкінці 10-х – на початку 20-х років ХХ століття; з'ясувати коректність вживання терміну «Холодноярска республіка» як назви селянської повстанської організації на Чигиринщині. Українську історіографію селянської повстанської боротьби на Чигиринщині умовно можна поділити за таким принципом: праці безпосередніх учасників та сучасників указаних історичних подій, опубліковані, головним чином, в українській діаспорі та наукові дослідження, здійснені українськими істориками в роки української незалежності.

Ключові слова: *Холодний Яр, повстанська організація, селянство, історик, історіографія, мемуари, військовий діяч, боротьба.*

Постановка проблеми. Селянський повстанський рух, що відбувався наприкінці 10-х – на початку 20-х років ХХ століття на території Чигиринського повіту Київської губернії (сучасні Чигиринський, Кам'янський райони Черкаської області) з центром в урочищі Холодний Яр став виявом волелюбності, успішної самоорганізації, козацьких традицій. Питання визвольної боротьби в Холодному Яру становить інтерес для науковців, освітян, громадських активістів. Під назвою «Холодний Яр» у роки Другої світової війни в Наддніпрянщині діяв підрозділ Української повстанської армії. Щороку навесні в урочищі Холодний Яр відбувається зібрання громадськості для вшанування борців за українську незалежність. Приклад визвольної боротьби холодноярців становить величезний виховний потенціал для плекання патріотизму, громадянської позиції, викликає інтерес до минулого України. Для розуміння селянського опору необхідний ретельний аналіз цього явища, складовою якого є вивчення історіографії проблеми.

Аналіз актуальних досліджень. Українську історіографію селянської повстанської боротьби на Чигиринщині умовно можна поділити за таким принципом: праці безпосередніх учасників і сучасників селянської визвольної

боротьби, опубліковані, головним чином, в українській діаспорі (Ю. Горліс-Горський, М. Дорошенко, І. Лютий-Лютенко, М. Омелянович-Павленко, О. Удовиченко та ін.); наукові дослідження, здійснені українськими істориками в роки української незалежності (Р. Коваль, В. Савченко, П. Стегній та ін.)

Метою статті є аналіз, класифікація й узагальнення історичної літератури, присвяченої селянському повстанському рухові на Чигиринщині наприкінці 10-х – на початку 20-х років ХХ століття; з'ясування коректності вживання терміну «Холодноряська республіка» як назви селянської повстанської організації на Чигиринщині.

Методи дослідження. У дослідженні української історіографії нами розглядається подієво-фактажевий матеріал та використовувався порівняльний метод. При написанні статті автором використано як загальнонаукові методи (системний), так і спеціально-історичні: історико-хронологічний, порівняльно-історичний, типологічний, проблемно-хронологічний підхід.

Виклад основного матеріалу. Першою працею, що викликала широкий інтерес до проблеми селянської антибільшовицької повстанської боротьби на Чигиринщині були спогади хорунжого 2-го Запорозького кінного полку Армії УНР, а згодом – осавула 1-го куреня полку гайдамаків Холодного Яру, – Юрія Горліс-Горського (Городянина-Лісовського). У 1934 році у Львові вийшов перший том «Холодного Яру» [5]. Невдовзі книга набула великої популярності серед українців Галичини, спогади сприймалися як пригодницький роман. З лютого 1920 до весни 1921 року автор перебував безпосередньо в Холодному Яру. У спогадах розкриваються різні аспекти повстанської селянської боротьби: мотивація і войовничий патріотизм, структура повстанської організації, повстанські керівники, бойові дії, відносини з іншими повстанськими середовищами. Крім того, спогади доповнені розповіддю про підпільну роботу в Києві у 1922–1923 роках, протистояння з чекістами, ув'язнення, поневірвання, втечу до Львова. Але основна частина спогадів присвячена саме історичним подіям навколо урочища Холодний Яр, учасником яких став Ю. Горліс-Горський. Автор зазначає, що «назва Холодний Яр перестала бути назвою лише одного з багатьох ярів, а стала назвою цілої місцевості, всієї бойової організації. Із плином подій в Україні він перестав бути повстанською організацією місцевого характеру. У лавах його бойовиків можна було зустріти полтавців, тавричан, херсонців, галичан, українців, Козаків із Кубані та Дону» [5, 47]. Тобто, повстанська організація не була чимось, на зразок деяких повстанських квазіреспублік, а усвідомлювала себе частиною України. Учасник визвольної боротьби вказує, що одним із перших лідерів повстання був виходець із Кубані, осавул Федір Уваров. Чимало інформації у спогадах приділено родині Чучупаків, представники якої ставали на чолі повстанської організації. Родина втратила в боротьбі п'ятьох чоловік [5, 47]. На відміну від Холодноряської організації, що асоціювала себе з Україною, поруч, на Чигиринщині, з 1919 року діяв

більшовицький полк Свирида Коцура, що воював проти Армії УНР, а згодом на його основі була утворена місцева «республіка» під червоним прапором і з власним «революційним комітетом», який визнавали більшовики. Як зазначає автор, «чигиринці» служили в Червоній армії, холоднорярці були окремою частиною в українській армії» [5, 52] – курінь Холодного Яру перебував у складі 3-го Гайдамацького полку Армії УНР. Тобто, про жодну «Холоднорярську республіку» у Ю. Горліс-Горського не йдеться. Описувані автором події датуються за старим стилем [5, 159], тобто, попри офіційне впровадження в 1918 році григоріанського календаря, селянство в 1920 році продовжувало жити за юліанським. У спогадах описуються бої холоднорярців проти більшовиків [5, 193–196, 203–205, 219–224]. Згадує Ю. Горліс-Горський і про широко практиковане більшовиками в боротьбі проти повстанців взяття заручників [5, 207]. Автор пригадує, що до повстанців потрапив документ із архіву подільської ЧК, у якому Дзержинський радить місцевим чекістам «масово розстрілювати осіб, стосовно яких є хоч підозра. Необхідно розстрілювати й тих, хто має вплив на населення або користується повагою – навіть якщо він і не виступав проти соввласті» [5, 309]. Цікавим у Ю. Горліс-Горського є опис Нестора Махна, з яким автору довелося мати перемовини: «Непоказна постать, та в запалих очах поблискувало щось, що робило його божищем махновської орди, що давало йому необмежене право деспотично розпоряджатися життям і смертю всіх разом і кожного окремо...» [5, 328].

Серед великої кількості поданої автором інформації, знаходимо свідчення про поширене серед холоднорярців привітання «Слава Україні!», що вперше почуте ним спочатку дещо збентежило Ю. Горліс-Горського: «Я трохи розгубився, бо не знав, що в холоднорярців заведено замість «Здоров» вітатися «Слава Україні!», а відповідається – «Україні слава!» [5, 55].

У прикінцевій частині спогадів Ю. Горліс-Горський наводить дані щодо трагічної долі холоднорярських отаманів та козаків [5, 346–353]. Ю. Горліс-Горський наголошує, що «Холодний Яр – це не один із тих багатьох районів України, де повстання вибухало стихійно. Там боротьба йшла невпинно, роками, там повстання спалахують не тоді, як приїжджає продзагін дерти «разв'юрстку», а тоді, коли керівники вважають ситуацію підходящою» [6, 276].

Ще до виходу першого тому спогадів Ю. Горліс-Горського, Михайло Середа в «Літописі Червоної Калини» у 1931 році у Львові публікує статтю під назвою «Холодний Яр», у якій подає коротку інформацію про визвольну боротьбу в Холодному Яру, описує діяльність отамана Чучупаки, Уварова [27]. Ю. Горліс-Горський критично відгукнувся на появу вказаної статті, дивуючись «неповні правдивому освітленню нашої боротьби за незалежність, якої одною з найяскравіших сторінок є майже чотирилітня повна героїзму, кривава епопея Холодного Яру. Я нічого не можу закинути авторові, бо він лише легковірною переповідає оповідання сот.[ника] Ліхарева... Хліб-сіль, зустрічі з дзвонами,

патетичні промови... – все це не мало місця в суворих обставинах боротьби на Чигиринщині...» [6, 271].

Одним із важливіших джерел з історії холодноряського повстання є спогади Михайла Дорошенка «Стежками холодноряськими. Спогади 1918–1923 років» (1973 р.) [9]. М. Дорошенко свідчить про дружні відносини між вояками Армії УНР та холодноряцями, які в якості відзнак носили жовто-блакитні стрічки [9, 56]. Описуючи структуру холодноряської повстанської організації, М. Дорошенко вказує, що «з усіх дрібних частин сільських самоохорон твориться один військовий загін, підпорядкований Військовій Раді, а зокрема командирові Чучупакові. Для більшої рухливості й оперативної діяльності загін розбивається на дві сотні, які в свою чергу діляться на чотири рої. Ця військова частина підіймає жовто-блакитний прапор і оголошує своє кредо: За Самостійну Україну, за Центральну Раду, за права, оголошені 4-м Універсалом» [9, 58]. Попри те, що автор вживає термін «Холдноряська республіка», наведені М. Дорошенком факти засвідчують усвідомлення холодноряців як частини України. Зокрема, відозва повстанців від 20 липня 1920 року завершується гаслом «Всі за свою Суверенну, Соборну, Самостійну Україну!» [9, 69]. У праці мова йде також про повстанських отаманів. Зокрема, отаман Коцур замальовується як кар'єрист, що вислужується перед більшовиками [9, 62–64]. Знаходимо у праці описи бойових дій повстанців, підпільної боротьби, каральних експедицій червоних проти українського селянства.

Важливими для розуміння холодноряського повстання є спогади Івана Лютого-Лютенка (псевдо Іван Ґонта) «Вогонь з Холодного Яру. Спогади» (1986 р.) [23]. Автор аналізує антиукраїнську політику більшовиків. І. Лютий-Лютенко свідчить про підтримку повстанцями контактів із урядом УНР, зокрема, восени 1922 року до повсталих прибув зв'язковий із пропозицією всім отаманам сконтактуватися й узгодити план дій, зібравшись на нараду у с. Велика Виска біля Єлисаветграду. На нараді йшлося про координацію боротьби повстанців [23, 38–40]. Автор спогадів писав, що «наша «постійна» база-осідок – Холодний Яр – простягалася від Лисянки аж до Чигирини, до Мотриного монастиря. В околиці Мотриного монастиря, що в далекому був осередком славної Гайдамаччини, зосереджувалися численні розгалуження глибоких і малодоступних ярів, до кілометра завдовжки, зарослих старезними лісами, кущами ліщини, глоду, тернини, шипшини. Це ідеальне сховище для повстанських чи партизанських загонів» [23, 51]. На думку І. Лютого-Лютенка, значно важче стало боротися повстанцям після проголошення непу, бо в селян з'явилася надія на мирну працю [23, 52–53]. Також проблем для повстанців додала проголошена більшовиками амністія, яка нівелювала мотивацію до боротьби, але для тих, хто на неї відгукнувся, часом завершувалася загибеллю [23, 55–59].

Крім згаданих праць, уривки зі спогадів сучасників холодноряського повстання увійшли до збірника «Героїзм і трагедія Холодного Яру» [4]. Крім

згаданих вище свідчень М. Дорошенка, І. Лютого-Лютенка, до збірника увійшли роботи Якова Водяного «Вільне Козацтво в Чигирині», спогади Сергія Полішки «Кубанець Уварів – отаман Холодного Яру», а також уривки з забороненої у 1930-ті роки книги Б. Козельського «Шлях зрадництва і авантюр».

Інформація про повстанський рух у Холодному Яру зустрічається у воєначальників Армії УНР. Зокрема, генерал Михайло Омелянович-Павленко пише про те, що під час Зимового походу командування армії всупереч позиції Ю. Тютюнника уважно ставилося до повстанського руху і ставило собі за мету його впорядкування. «Під час перебування в Холодному Яру командування армією мало кілька конференцій з популярним в тій окрузі отаманом Чучупакою і дало йому вповні конкретні інструкції щодо можливої ролі Холодного Яру в загальноповстанчому рухові» [25, 287]. Полковник Армії УНР (генерал-поручник в еміграції) Олександр Вишнівський позитивно відгукується про низку отаманів, серед яких були представлені й холодноряські. Зокрема, він пише: «До позитивних отаманів належали: Я. Орел (Гальчевський), І. Лютий, він же Гонта..., Г. Чупринка, Чучупака з п'ятьма синами, Деркач, Сірко, Шепель, Волинець, Хмара, Загородній, Маруся Соколовська (вчителька), Заболотний, полк. Пшоник, Куравський, Малолітко, сот. Робаківський, Левченко, Струк, Трепет» [3, 10]. Військовій діяч доби УНР та історик Олександр Доценко називає повстанських отаманів, котрі здійснювали підготовчу працю в районі Холодного Яру для сприяння Армії УНР під час Зимового походу [10, СХХІІ]. О. Доценко засвідчує, що всі перелічені ним отамани повстанців «виступали під гаслом Української Народної Республіки» [10, СХХІV]. Історик наводить також відомості про співпрацю холодноряців із Командуючим повстанцями Херсонщини та Катеринославщини отаманом Гулим-Гуленко [10, СХХХVІ]. Крім того, О. Доценко вказує на те, що отаман Чучупака отримував від командування Армії УНР «вповні конкретні інструкції щодо можливої ролі Холодного Яру в загально повстанчому рухові» [10, СІІ].

Петро Дяченко – український військовий діяч, командир Чорних Запорожців, – описує своє перебування в Холодному Яру в лютому 1920 року: «19 лютого рушили далі на с. Грушківку через історичний Холодний Яр. Яке козацьке серце не завмирало, переходячи через р. Тясмин і ступаючи на доріжки Холодного Яру? Дух преславної, хоч і сумної, минувшини України витав над цим густим, непролазним лісом. Козаки з цікавістю розглядались навкруги. Балачки велись тільки про минуле. Імена [Максима] Залізняка та [Івана] Гонти лунали в повітрі» [11, 65]. П. Дяченко описує співпрацю вояків Армії УНР з отаманом Андрієм Гулим-Гуленком, який влився зі своїм загоном у рейд Дієвої армії УНР під час Першого Зимового походу. Згодом А. Гулий-Гуленко очолив збірну Запорізьку дивізію (згодом – 1-а Запорізька дивізія), а до того координував організацію повстанських загонів, що охоплювала терени Херсонщини, Катеринославщини Холодного Яру [21, 74].

Заперечуючи свою недооцінку повстанського руху у визвольній боротьбі (висловлену М. Омеляновичем-Павленком), Юрій Тютюнник зазначає, що «на чолі Холодного Яру стає сотник Чучупака. Був то видатний та енергійний керівник; можна було надіятися, що Чучупаці вдасться стати в центрі цілого повстанчого руху, але він загинув у березні 1920 року. Проданий провокатором і оточений зі всіх боків росіянами, уже ранений, Чучупака убив себе з револьвера, щоби не віддатися до полону» [31, 149].

Про співпрацю Армії УНР та повстанців Холодного Яру згадує у власних спогадах Никифор Авраменко. Описуючи бойові дії біля Дніпра під час Зимового походу, Н. Авраменко пише: «Ночували десь близько Чигирина. Місцевість тут широко була опанована повстанчою групою голосного отамана Коцура. Була вона добре озброєна, лічила коло 1500 вояків. Друга група, Чугупаки (так у тексті – авт.), держалась лісів, Мотронинського, Чорного, Холодного Яру. Мала з 300 чоловік. Обидві ці групи мали окремі райони, держали зв'язок. Чугупака значно поміг у Черкаській і Смілянській операціях розвідкою, провідниками та трохи патронами. Патріот, учитель з фаху, був на війні офіцером» [1, 321]. Ще один учасник визвольної боротьби 1917–1923 років, Валентин Сімянцев, розповідає про спробу координації дій Армії УНР та холодноярців, пише про особисті враження від спілкування з отаманом Чучупакою (у В. Сімянцева – «Чучепака») [28, 211–214].

У роки української незалежності інтерес до селянської повстанської боротьби в Холодному Яру значно зріс. Доступ до частини розсекречених архівних матеріалів, присвячених визвольній боротьбі українського народу, значно зміцнив джерельну базу дослідження. Якщо у 1930–1980-ті роки тематика холодноярського повстання була представлена головним чином спогадами сучасників, то з 1990-х років до наукового обігу ввійшла велика кількість документів, що стосуються селянського опору більшовикам. Можливість працювати з документами спричинила появу значної кількості робіт, присвячених селянській повстанській боротьбі. Безперечним лідером за кількістю опублікування праць, присвячених тематиці холодноярського повстання, можна вважати Романа Ковалю. Низка робіт дослідника стосуються історії селянського повстанського руху та його провідників [13; 14; 15; 16; 17; 18; 19].

Одні з перших збірників, що були опубліковані в 1996–1997 роках за редакцією Р. Ковалю – «Героїзм і трагедія Холодного Яру. Збірник матеріалів і спогадів» [4] та «Кость Блакитний, отаман Степової дивізії. Збірник документів і спогадів» [7]. Частина матеріалів, розміщених у цих виданнях, стосувалася біографій провідних діячів селянського повстанського руху, діяльність яких була пов'язана з Холодним Яром. Наступна праця дослідника, присвячена повстанській проблематиці – «Отамани Гайдамацького краю: 33 біографії» [19]. Книга стала певним підсумком роботи Р. Ковалю протягом 1990-х років. Автор висвітлює біографії повстанських отаманів: Костя Блакитного, Чорного Ворона,

Мефодія Голика-«Залізняка», Івана Гонти, Андрія Гулого-Гуленка, Федора Уварова, Ларіона Завгороднього, Василя Чучупаки, письменника Юрія Горліс-Горського. У збірнику «Повернення отаманів Гайдамацького краю» [16], опублікованому на основі радіопередач авторського циклу Р. Ковалю «Отамани Гайдамацького краю», продовжується тематика антибільшовицької селянської повстанської боротьби. Крім біографій повстанських отаманів (серед них – і холодноярців) заслуговує на увагу розділ книги «Начерк історії Холодноярської організації 1917 – 1922 років». Початки збройної організації Холодного Яру Р. Коваль вбачає у відродженому Вільному Козацтві: «Саме воно заклало перші клітини не тільки Холодноярської організації, а й усього повстансько-партизанського руху, який охопив Україну в 1918 – 1920-х роках... Визначаючи дату зародження Холодноярської організації – формації наскрізь козацької, слід брати за відлік саме березень-квітень 1917 року, тобто час творення перших відділів Вільного Козацтва на Звенигородщині та Чигиринщині» [16, 196]. Розглядаючи ідейні засади повстанських лідерів, Р. Коваль погоджується з тим, «що між отаманами не було ідейного розходження, бо Василь Чучупак «боровся за незалежність України, а Уваров, хоч і не зовсім чисто балакав по-українськи, ставив за ціль боротьби незалежну українську державу вкупі з Кубанню» [16, 199]. Тобто, як ми знову переконуємося, що холодноярці боролися за незалежну Україну, а не за якусь місцеву повстанську республіку.

Висвітлюючи діяльність провідних діячів Холодного Яру, Р. Коваль висловлює жаль з приводу того, що «вище керівництво Холодного Яру у 1917–1922 роках не надто дбало про чітке визначення посад, які обіймало, а також практично не залишило по собі спогадів, продовживши сумну традицію козащини, яка вміла воювати та не дуже переймалася написанням хронік» [13, 75]. У праці «Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу» Р. Коваль розширив опис біографій повстанських отаманів, доповнивши книгу спогадами родичів повстанських ватажків, документами [14]. «Чорний Ворон: п'ять біографій» – книга про отаманів, які боролися в Холодному Яру, Чорному лісі, на Поділлі, Криворіжжі та Єлисаветградщині у 1919 – 1920 роках і мали одне псевдо – «Чорний Ворон» [18]. У праці «Операція «Заповіт». Чекістська справа № 206: Історичний нарис» [15] мова йде про таємні чекістські операції «Заповіт», «Щирі», «Ліс» у 1922–1923 роках, спрямовані проти українського підпілля Катеринославської, Київської, Кременчуцької, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Херсонської губерній. У книзі містяться цінні документи. Розглядаючи долі не лише повстанців, але й тих, хто їх переслідував, Р. Коваль з'ясував, що багато з чекістів, які боролися з повстанським рухом, самі були репресовані і страчені наприкінці 1930-х років [15, 95–99].

Історик Валерій Солдатенко, підтримуючи Р. Ковалю в актуальності теми, яку він розглядає, висловлює певні зауваження: «Головний недолік його публікацій полягає в абсолютизації мемуарних джерел, які лежать в основі розвідок... Р. Коваль відбирає до своїх творів все, що тільки можна витлумачити

позитивно, і емоційно-захоплено подає це в картинах. Нерідко при цьому допускається відхід від об'єктивної передачі навіть тієї інформації, яка міститься у спогадах. Так, факти, які, на погляд публіциста, можуть зіпсувати портрет отамана-патріота, – обходяться, замовчуються» [29, 262].

Щодо терміну «Холодноярська республіка», то він зустрічається в роботах сучасних дослідників: М. Бухальська [2], В. Дмитрук [8, 269], О. Линник [20], В. Мараєв [24]. Проте, жоден дослідник не пише про те, що це була власна назва холодноярської організації. Зокрема, П. Стегній указує на те, що в «Холодному Яру виникла своєрідна козацька «республіка», яка мала вплив на все Правобережжя» [30, 15]. Як ми бачимо, слово «республіка» автором взято в лапки. В. Мараєв також пише про те, що «Холодноярська республіка» – умовна назва селянського повстанського руху, який охоплював переважно межі Чигиринського повіту Київської губернії [24].

Таким чином, можемо констатувати про те, що термін «Холодноярська республіка» зустрічається у працях деяких сучасних дослідників. Проте, жоден історик не пише про те, що цей термін є самоназвою холодноярців, а, радше, вживає цей вислів за аналогією з різними повстанськими «республіками» кінця 1910-х – початку 1920-х років (наприклад, «Чигиринська радянська республіка» С. Коцура). Повстанці Холодного Яру вважали свою територію складовою УНР, їхня боротьба велася за волю України, а не маленької території. З огляду на це, назва «Холодноярська республіка» не зовсім коректна, бо не відповідає історичним фактам.

Крім зазначених вище дослідників, проблему холодноярського повстання розглядали й інші українські історики. Окремий розділ праці «Атаманщина» дослідника Віктора Савченко називається «Холодный Яр» и соседние атаманские республики» [26, 91–113]. Окремі факти, що стосуються повстанської боротьби, знаходимо у працях В. Лободаєва [22, 244, 270], О. Шатайла [32, 73], збірнику за редакцією О. Гуржія [12, 450–451].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Проблема дослідження селянської повстанської боротьби Холодного Яру набула широкої популярності після опублікування Ю. Горліс-Горським у 1930-х роках у Львові власних спогадів. Згодом спогади цього автора були доповнені мемуарами М. Дорошенка, І. Лютого-Лютенка. Згадки про повстанську боротьбу на Чигиринщині містяться у спогадах українських військових діячів: М. Омеляновича-Павленка, Ю. Тютюнника, О. Вишнівського, О. Доценка, П. Дяченка, Н. Авраменка, В. Сімянцева. У роки української незалежності інтерес до селянської повстанської боротьби в Холодному Яру значно зріс. Доступ до частини розсекречених архівних матеріалів, присвячених визвольній боротьбі українського народу, значно зміцнив джерельну базу дослідження. Серед сучасних дослідників, які розглядали у своїх працях питання повстанської боротьби в Холодному Яру наприкінці 1910-х – на початку 1920-х років вагоме місце посідає Р. Коваль. Крім цього історика, тематика холодноярського

повстання відображена в публікаціях М. Бухальської, В. Дмитрука, В. Мараєва, В. Савченка, П. Стегнія та інших дослідників. Дотепер значний обсяг документів, що стосуються селянської повстанської боротьби, ще не є вивченим, тому дослідникам є над чим працювати. Термін «Холодноярська республіка» не є коректним у науковому плані, оскільки не відповідає історичному фактові: холодноярці ніколи власної «республіки» не проголошували й боролися не за маленьку територію навколо Холодного Яру, а за визволення України в цілому, частиною якої вони себе вважали.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко Н. Спогади запорожця : Документальне видання / Никифор Авраменко. – К. : Темпора, 2007. – 456 с.
2. Бухальська М. А. Холодноярська республіка в літописі визвольної боротьби українського народу за свою незалежність (1918–1922 рр.) / М. А. Бухальська // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. – К. : ВІР УАН, 2008. – Вип. 11. – С. 48–53.
3. Вишнівський О. Повстанський рух і отаманія : збірник / Олександр Вишнівський. – Дітройт–Мічіган : Б.в., 1973. – 109 с.
4. Героїзм і трагедія Холодного Яру. Збірник матеріалів і спогадів / [під ред. Р. М. Ковалю]. – К. : Незборима нація, 1996 р. – 317 с.
5. Горліс-Горсткий Ю. Ю. Холодний Яр : спогади осавула 1-го куреня полку гайдамаків Холодного Яру / Юрій Горліс-Горський / упор., ред., передм., примітки, біогр. довідки, додатки Р. Ковалю. – К. : Історичний клуб «Холодний Яр» ; Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2010. – 512 с.
6. Горліс-Горський Ю. «Ми ще повернемось!» : Спогади. Повість. Поезії. Документи. Листування / Р. М. Коваль. Бібліотека Історичного клубу «Холодний Яр». – Київ : Історичний клуб «Холодний Яр» ; Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2012. – 432 с.
7. Гребенюк Г. С. Кость Блакитний, отаман Степової дивізії : збірник документів і спогадів / Г. С. Гребенюк, Р. М. Коваль, В. В. Коротенко, О. О. Маслак / під ред. Ковалю Р. М. – 1997. – 97 с.
8. Дмитрук В. Г. Вони боролися за волю України / В. Г. Дмитрук. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 724 с.
9. Дорошенко М. Стежками холодноярськими. Спогади 1918–1923 років / Михайло Дорошенко. – Філадельфія : накладом автора, 1973. – 220 с.
10. Доценко О. Зимовий похід (6. XII. 1919 – 6.V. 1920) / Олександр Доценко. – Варшава : Б. в., 1932. – СЛІІ + 237 с. : карти, показ. імен, геогр. показ. – (Праці Українського наукового інституту; Т.ХІІІ). – (Історична серія; Кн.1).
11. Дяченко П. Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР / Петро Дяченко. – Київ : Стікс, 2010. – 448 с.
12. Історія війн і збройних конфліктів в Україні : [енцикл. довід.] / авт.-упоряд. О. І. Гуржій та ін. – К. : Вид. гуманіт. л-ри, 2004. – 520 с.
13. Коваль Р. М. Вище військове керівництво Холодного Яру в 1917–1922 роках / Р. М. Коваль // Ренесанс напередодні трагедії. – К.: Діокор, 2003. – 92 с.
14. Коваль Р. М. Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу / Р. М. Коваль. – Київ – Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2006. – 624 с.
15. Коваль Р. М. Операція «Заповіт». Чекістська справа № 206 : Історичний нарис. – Вінниця ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. – 232 с.

16. Коваль Р. М. Повернення отаманів Гайдамацького краю / Р. М. Коваль. – К. : Діокор, 2001. – 288 с.
17. Коваль Р. Револьвер і перо як життєва необхідність / Роман Коваль // Горліс-Горський Ю. «Ми ще повернемося!» : Спогади. Повість. Поезії. Документи. Листування / Р. М. Коваль. Бібліотека Історичного клубу «Холодний Яр». – Київ : Історичний клуб «Холодний Яр» ; Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2012. – С. 9–86. – (432 с.).
18. Коваль Р. Чорний Ворон : п'ять біографій / Бібліотека історичного клубу «Холодний Яр» / Р. М. Коваль. – Київ : Історичний клуб «Холодний Яр» ; Кам'янець-Подільський : ПП «Мошак М. І.», 2013. – 96 с.
19. Коваль Р. М. Отамани Гайдамацького краю : 33 біографії / Р. М. Коваль. – Київ : Правда Ярославичів, 1998. – 615 с.
20. Линник О. П. Українська революція. Холодноярська республіка : 10-й кл. / О. П. Линник // Історія та правознавство : наук.-метод. журнал / ТОВ «Видавнича група «Основа». – Харків : Основа, 2014. – С. 19–23.
21. Литвин М. Р. Збройні сили першої половини ХХ ст. Генерали і адмірала / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів ; Харків : Видавництво Сага, 2007. – 244 с.
22. Лободаєв В. М. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. : наукове видання. – Київ : Темпора, 2010. – 672 с.
23. Лютенко-Лютий І. Вогонь з Холодного Яру. Спогади / Іван Лютенко-Лютий. – Детройт : Б. в., 1986. – 151 с.
24. Мараєв В. Р. Холодноярська республіка 1919–1922 / В. Р. Мараєв // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолія (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2013. – Т. 10 : Т–Я. – 2013. – С. 410. – (784 с.).
25. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920) : документально-художнє видання / М. Омелянович-Павленко / упоряд. : М. Ковальчук. – К. : Темпора, 2007. – 608 с.
26. Савченко В. А. Атаманщина / В. А. Савченко. – Харьков : Фолио, 2011. – 379 с.
27. Середа М. Холодний Яр / Михайло Середа // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № XII – С. 11–14.
28. Сімянцев В. Роки козакування. 1917–1923 (спогади) / Валентин Сімянцев. – Філадельфія : Накладом автора, 1976. – 419 с.
29. Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки) : логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди / В. Ф. Солдатенко. – К. : Парламентське видавництво, 2011. – 568 с.
30. Стегній П. А. Селянські повстання в Правобережній частині УСРР у 1921–1923 рр. : автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук спец. 07.00.01 «Історія України» / П. А. Стегній. – Запоріжжя, 2000. – 20 с.
31. Тютюнник Ю. О. Революційна стихія. Зимовий похід 1919–20 рр. / Ю. О. Тютюнник. – Львів : Універсум, 2004. – 192 с.
32. Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник / Олег Шатайло. – Львів : Світ, 2000. – 144 с.

РЕЗЮМЕ

Вовк А. Украинская историография Холодноярской повстанческой организации (конец 1910-х – начало 1920-х гг.).

Целью написания статьи служит анализ, классификация и обобщение исторической литературы, посвященной крестьянскому движению на Чигиринщине в конце 10-х – начале 20-х годов ХХ века; выяснение корректности употребления

термина «Холодноярская республика» как названия крестьянской повстанческой организации на Чигиринщине. Украинскую историографию крестьянской повстанческой борьбы можно разделить по такому принципу: работы непосредственных участников и современников указанных исторических событий, опубликованные, главным образом, в украинской диаспоре и научные исследования, осуществленные украинскими историками в годы независимости.

Ключевые слова: Холодный Яр, повстанческая организация, крестьянство, историк, историография, мемуары, военный деятель, борьба.

SUMMARY

Vovk O. Ukrainian Historiography of Kholodnoyarska Insurgent Organization (late 1910s – early 1920s).

The purpose of this article is the analysis, classification and synthesis of the historical literature on peasant insurgent movement on Chyhyryn area in the late 10th – early 20th of the XX century; figuring out the correct use of the term “Holodny Yar Republic” as the name of the peasant insurgent organization on Chyhyrynshchyna. For the study of Ukrainian historiography was used comparative method. The author uses both general scientific methods (systemic) and speculation: historical-chronological, comparative-historical, typological, problem-chronological approach.

The Ukrainian historiography of peasant insurgency in Chyhyrynshchyna can be divided according to this principle: works of direct participants and contemporaries of peasant liberation struggle, published mainly in Ukrainian diaspora and scientific research, carried out by Ukrainian historians in the years of Ukrainian independence.

The problem of investigation of the peasant insurgency of the Kholodny Yar became widely popular after the publication of the memories of Y. Horlis-Horsky in the 1930s. Memories of the author were supplemented by the writings of M. Doroshenko, I. Liuty-Liutenko. Information about insurgent struggle in Chyhyrynshchyna contained in the memoirs of Ukrainian military leaders: N. Omelianovych-Pavlenko, Y. Tiutiunyk, O. Vyshnivsky, O. Dotsenko, P. Diachenko, N. Avramenko, V. Simiantsev.

In the years of Ukrainian independence the interest to peasant insurgency in Kholodny Yar has grown significantly. Access to archival materials, dedicated to the liberation struggle of Ukrainian people, has strengthened spring base of the research. Among modern researchers who have considered in their writings the issues of insurgency in Kholodny Yar, an important place is occupied by R. Koval. The topic of the insurgent movement in Kholodny Yar reflected in publications of M. Bukhalska, V. Dmytruk, V. Marayev, V. Savchenko, P. Stehniy and other researchers. The term “Kholodnoyarska Republic” is not correct in scientific terms. The members of insurgents movement in Kholodny Yar had never proclaimed own “Republic”. They fought not for a small area around Kholodny Yar, but for the liberation of Ukraine, part of which they themselves believed. The topic of peasant insurgency in Kholodny Yar area has not yet been disclosed finally, researchers have work to do. The article may be useful for historians, educators and anyone interested in the history of the liberation struggle in Ukraine.

Key words: Kholodny Yar, insurgent organisation, peasantry, historian, historiography, memories, military leader, struggle.